

FORMOVÁNÍ OSOBNOSTI A VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

Rozdíl mezi dospělým a nedospělým žákem

Za dospělého žáka považujeme každého vychovávaného, vzdělávaného, školeného či instruovaného jedince, který je fyzicky i psychicky zralý a na rozdíl od nedospělého žáka se ocitá v jiné společenské situaci, tzn. že je zařazen do pracovního procesu a má životní zkušenosti.

Žádoucí vlastnosti dospělého žáka

Mezi požadované vlastnosti žáka patří:

- a) **odpovědnost** - schopnost rozhodovat o svém cíli a vyrovnat se s potížemi při jeho realizaci, stupeň odpovědnosti závisí na kvalitě motivace,
- b) **samostatnost** - spojuje se se samostatným myšlením a řešením problémů; na rozvoj samostatnosti u dospělých je kladen důraz zejména v souvislosti se sebevzděláváním a sebevýchovou,
- c) **větší životní zkušenosti a praktické znalosti**,
- d) **motivace k dalšímu vzdělávání** - motivy mohou být pozitivní i negativní. K pozitivním patří touha po postupu v povolání, po odborném zdokonalování, zájem atd. Mezi negativní řadíme zejména nedůvěru ve vlastní schopnosti, obavy ze ztráty prestiže atd.

Základní faktory působící na vzdělavatelnost dospělých

K základním faktorům, které mají vliv na vzdělavatelnost dospělých, řadíme :

- 1) **druhy úloh** - nastává zhoršení schopnosti učit se vzhledem k určitému druhu úloh (týká se to zvláště verbálního učení). Metody a techniky učení osvojené v mládí nemusí vyhovovat ve střední a pozdní dospělosti;
- 2) **stupeň motivace** - u dospělých žáků působí množství motivačních a emocionálních činitelů a proměnných na učení: mohou se objevit různé bariéry při řešení zadaných úloh, ovlivňují je předsudky např. o postupném úbytku intelektu, předsudky o škodlivosti psychické námahy ve starším věku a další;
- 3) **rychlost učení** - rozdíly mezi intelektuálními výkony mladých a starších dospělých žáků jsou dány i úbytkem reakční rychlosti a rychlosti vůbec, což se vysvětluje jednak fyziologickými změnami, jednak poklesem motivace;
- 4) **vliv předchozího vzdělání** - čím déle se člověk vzdělává, tím jsou rozvinutější jeho intelektové schopnosti. Systematické vzdělávání má pozitivní vliv na trénovanost poznávacích funkcí i na produktivitu učení. Schopnost vzdělávat se nezávisí na věku.

Principy pro učení dospělých žáků

Pro učení dospělých žáků byly stanoveny následující principy:

1. Výsledky učení významně ovlivňuje aktivita učících se dospělých.
2. Úspěch v učení kladně ovlivňuje situační analýza dospělého žáka - je třeba rozeznat situace, které jsou sice podobné, ale liší se vnitřními podstatnými znaky a vyžadují proto rozdílné reakce.
3. Zpětné informace - zejména informace o úspěchu. Zpětná informace musí zahrnovat údaj o tom, zda je výkon správný či ne, a v čem je nesprávný.
4. Pokrok v učení je závislý na délce intervalu mezi odpovědí a zpětnou vazbou - dospělý by měl být okamžitě informován o výsledku své činnosti.
5. Způsoby chování, které nevedou k pozitivním výsledkům brzy odpadají.

6. Žádoucích způsobů chování se i u dospělých dociluje jejich posilováním (opakováním).
7. Dospělí žáci jsou silně motivováni tam, kde mohou okamžitě využívat svých schopností.
8. Úspěch v učení je u dospělých ovlivňován spíše pozitivní motivací než negativní.
9. Záporné vlastnosti lze u dospělých žáků odstraňovat jen posilováním vlastností kladných. Jinak můžeme vyvolat opozici.
10. Všechny vnější podněty se u dospělého žáka lomí jeho osobností.

Obecné obtíže, které se mohou objevit ve vzdělávání dospělých žáků jsou následující:

1. Omezená doba pravidelného studia.
 2. Únava prací, funkcemi, jinými povinnostmi.
 3. Časový odstup od posledního systematického vzdělávání.
 4. Nedostatek předběžných vědomostí, neznalost "umění učit se".
 5. Menší styk s institucí, která vzdělávání řídí.
 6. Mnoho osobních starostí a problémů.
 7. Nezvyk systematicky studovat, neznalost činitelů efektivního učení.
- Při překonávání těchto nesnází mohou pomoci takové vzdělávací metody, které navozují aktivitu a motivaci účastníků, a tím i zvyšují účinnost zapamatování.

OSVOJOVÁNÍ VĚDOMOSTÍ, NÁVYKŮ A DOVEDNOSTÍ U DOSPĚLÝCH ŽÁKŮ

Osvojování vědomostí

Vědomosti představují souhrn osvojeného poznání objektivní reality, kterou odrážejí. Mohou mít formu faktů, pojmů, pravidel, zákonitostí aj.

Etapy osvojování vědomostí:

1. etapa zahrnuje aktivní vnímání předmětu nebo jevu v podobě výkladu nebo vysvětlování,
2. etapa je založena na myšlenkovém zpracování, správném pochopení a trvalém zapamatování učební látky,
3. etapa je tvorbou soustavy vědomostí; soustava vědomostí se vytváří nejprve na úrovni jednoho tématu, dále na úrovni jednoho vyučovacího předmětu a posléze na úrovni různých předmětů.

K předpokladům pro úspěšné osvojování vědomostí patří:

1. pochopení učiva, pochopení jeho logické struktury a vzájemných vnitřních vztahů jednotlivých složek,
2. názornost - dospělý žák někdy učivo nechápe proto, že nemá jasné představy. Názornost podporují schémata, obrázky, diagramy, grafické zpracování textu apod.,
3. aktivita při osvojování učiva - učitel docílí aktivitu dospělého na výchovně-vzdělávacím procesu:
 - a) správně logicky a psychologicky uspořádanou látkou a vhodnými metodami zprostředkování poznatků,
 - b) osvojováním poznatků samostatnou činností účastníků,
 - c) zapojením vědomostí účastníků do jejich aktivní činnosti,
4. charakter učební látky - obecně platí, že smysluplný materiál se učí lépe, že snadněji se osvojují ty prvky látky, se kterými se učící již setkal, naproti tomu formální, sémantická nebo obsahová podobnost různých prvků učiva působí na osvojování negativně,
5. spojování a členění - učení postupuje rychleji při nalezení známých prvků v látce; nové učivo je třeba spojit s poznatkem již známými a současně je rozčlenit,

6. rozsah učební látky - má být optimální: příliš malé rozsahy dospělí žáci podceňují, příliš velké jsou pro ně naopak obtížné.

Osvojování senzomotorických návyků a dovedností

Návyk je činnost zformovaná v důsledku mnohonásobného opakování a vykonávaná správně, rychle, ekonomicky, snadno, s vysokými kvantitativními a kvalitativními výsledky při malém soustředění pozornosti na způsoby jejího provádění.

Dovednost je způsob činnosti, který umožňuje žáku tvůrčím způsobem používat osvojené vědomosti a návyky v různých podmínkách činnosti. Na rozdíl od návyku má určitou míru tvořivosti.

Pro **utváření senzomotorických návyků a dovedností** byly definovány 4 fáze:

1. **informační fáze** (analyticko-syntetická) - probíhá v ní příprava na vykonávání dané činnosti, seznamování se s ní, vytváření si adekvátních představ o ní, ožívování potřebných vědomostí,
2. **fixační fáze** (zdokonalovací) - je to fáze plánovitého opakování a zdokonalování koordinace pohybů a napětí křečovitosti, vzrůstá koordinace pohybů, činnost je plynulejší, úspornější, přesnější, snižuje se úloha vědomé kontroly, pozornost se přenáší spíše na cíl činnosti než na její výkon. Objevuje se působení transferu a interference.
3. **automatizační fáze** - dochází zde k tvorbě pevné soustavy dočasných spojů, činnost má rychlý, plynulý, spolehlivý a ekonomický průběh. Probíhá automatizovaně, samovolně. I zde je potřebné opakování činnosti, jinak nastává zapomínání,
4. **aplikační fáze** (generalizační) - zde již jsou návyky a dovednosti upevněny a zobecněny natolik, že vedou k výborným výsledkům i ve změněných podmínkách, při zátěži apod.

Mezi **činitele podmiňující utváření návyků a dovedností** patří:

- vysoká kvalita instrukce,
- přesné stanovení cíle,
- ukázka a objasnění způsobu splnění cíle,
- včasné objektivní hodnocení jednotlivých úkonů,
- stanovení dílčích cílů,
- neustálá aktivizace žáků,
- sebekontrola a sebehodnocení,
- postupné ztěžování podmínek, úloh, růst rychlosti a přesnosti.

SEBEVZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

Z psychologického hlediska je sebevzdělávání takovou formou učení, při níž se aktivita učícího se jedince projevuje nejen v aktivním vyhledávání a zpracování poznatků, ale také v aktivním řízení těchto činností. Podstatným znakem procesu sebevzdělávání je spojení funkce subjektu i objektu vzdělávání, vzdělavatele i vzdělávajícího se.

Funkce sebevzdělávání (autodidaxe):

a) **informativní** - rozšiřování a prohlubování poznatků,

b) **formativní** - vlastní praktická aplikace nových poznatků pro potřeby praxe.

Vliv motivace sebevzdělávání na samostatné učení dospělých je velký. Pro dospělého žáka je důležité vědomí, že čas, který často za ztížených podmínek učení

věnuje, nebyl marný, i když se výsledky studia nedají okamžitě aplikovat v praxi. Motivem dalšího vzdělávání mohou být rozdíly ve vzdělanostní úrovni partnerů, snaha o samostatnost a společenskou odpovědnost, následování příkladu přátel, známých, nepřímá motivace vyplývající z povinností pracovníka atd.

Sebevzdělávání je spojeno s volným časem a tedy i s jeho nedostatkem. Pocit nedostatku času pro studium může být podložen objektivními činiteli (nepříznivá organizace denního režimu, dospělý nemůže studovat, kolik by chtěl), nebo činiteli subjektivními (dospělý si buď neumí vytvořit časový prostor pro studium, nebo časový prostor má, ale neumí ho racionálně využívat pro studium).

Metody sebevzdělávání

Efektivnost činnosti je často podmíněná použitím té které metody nebo techniky. Platí to i v oblasti sebevzdělávání. Proto je potřebné vést i dospělé žáky k efektivnímu a racionálnímu způsobu učení a upozornit je na některé způsoby a techniky sebevzdělávání.

Učení mechanickým vštěpováním a učení s porozuměním - i když dospělý žák nemůže mechanické učení zcela opomíjet (učení se definic, vzorců, slovíček), těžištěm zůstává učení s porozuměním. Porozumění napomáhá aktivní osvojování učiva, které je mnohem efektivnější než pasivní přijímání. Např. nestačí jen pasivně číst učební text, byť i hlasitě, čtení musí být provázeno myšlenkovým zpracováním obsahu.

To, co bylo naučeno, se musí "uležet" a zařadit do stávajícího systému vědomostí, musí dojít k určité reorganizaci a syntéze naučeného. Při správném zapamatování "krystalizují" podstatné znaky a souvislosti, zatímco podrobnosti vypadávají. Chceme-li si je udržet v paměti, musíme si učivo znovu zopakovat. Toto nové opakování, i když se realizuje i po delším časovém intervalu, je však velmi účinné.

Samostatná práce se studijní literaturou představuje jednu z nejvýznamnějších složek samostatného studia. V podstatě jde o činnosti související se čtením, pochopením a zpracováním učiva.

Čtení - důležitá je jeho rychlost a stupeň porozumění obsahu. Efektivnost čtení závisí od vlastností čteného materiálu (čitelnost a čtivost) a od vlastností čtenáře (inteligence, zájmy, emocionální stav). Porozumění textu zahrnuje i řadu dílčích dovedností, kterým se člověk musí postupně učit. Kromě porozumění slov musí získat dovednost porozumění významu vět, odstavců a větších částí textu. Např. obvykle každý odstavec rozvíjí jednu myšlenku. Je proto důležité, aby učící se uměl identifikovat větu, která vyjadřuje hlavní myšlenku, tzv. klíčovou větu.

Trvalé osvojení poznatků vyžaduje nejen čtení s porozuměním, ale i dobré **grafické zpracování studijního textu**, a to buď podtrháváním nebo formou záznamu.

Máme-li vlastní studijní literaturu můžeme uplatnit **podtrhávání**. Ve vlastním textu můžeme zatrhnout po stranách, podtrhávat slova a věty přímo v textu, což pomáhá vyčlenit podstatné od nepodstatného. Technika podtrhávání přispívá i ke zvýšení celkové aktivity učícího se.

Psychologický význam techniky **pořizování záznamů, výpisků** spočívá v možnosti kombinace různých typů paměti (vizuální a motorické) a v aktivní myšlenkové činnosti. K základním formám záznamu studovaného materiálu patří: osnova, výpisky, teze, anotace, resumé a konspekt.

Prostředky sebevzdělávání

Mohou být velmi rozmanité. Jsou to např. všechny prostředky školního vyučování využívané při sebevzdělávání: kniha, film, model techniky, didaktický televizní program, počítačový program a další.

Efektivnost samostatného studia

Podmínkami efektivnosti samostatného studia jsou:

- a) pružný časový rozvrh práce,
- b) zvládnutí základních způsobů samostatné učební činnosti,
- c) pozitivní motivace k sebevzdělávání,
- d) vypracování optimálního studijního stylu - patří k němu dobrá předběžná příprava pro samostatné studium, přiměřené časové plánování a rozdělení studia, zvládnutí metod a technik samostatného studia; důležité je najít optimální pracovní rytmus.

Samostatné učení bude efektivnější, budou-li zachována následující pravidla ze strany učícího se:

1. uvědomělý přístup ke studiu,
2. respektování zásad správného učení - od vnímání přes myšlenkové zpracování a procvičení až k aplikaci,
3. respektování zákonitosti křivky učení, výkonu,
4. aktivní přístup k učení jak při získávání vědomostí, tak při opakování i aplikaci učiva,
5. správné časové rozložení opakování,
6. variabilita v opakování (neopakovat stále stejným způsobem),
7. samostatnost a iniciativa při zpracování učiva i v ostatních fázích procesu učení,
8. nejprve globální seznámení s učivem, pak důkladné zpracování jednotlivých částí,
9. častá a aktivní reprodukce, spíše hlasitá,
10. dostatek odpočinku, zejména aktivního,
11. vhodné prostředí pro učení.

Sebevzdělávání má velký význam i pro učitele: žáky může obohacovat jen učitel, který si neustále samostatně doplňuje své poznatky, návyky a dovednosti tvořící obsah i metodiku jeho didaktické práce.